

նորոգութիւն (vectura) շին ընէր, թէպէտ եւ մեր երկրին ամէն բերքերով չափէն աւելի առաւտուր կ'ընեն: — Բայց մանաւանդ Չիգ Սիբվիգի եւ ճուրճով Ս. Միքլաշի Հայոց յանդրգնութիւնն այնչափի Հասած է՝ որ իրենց քաղաքաբաշխութիւն մ'ալ կազմելով, յատուկ կնիք մը շինած են, առանց — առ այս Տարիաւոր — ապառութիւնն ունենալու, այսպիսի վերնագրով. SIGILLVM. ARMENORVM. GYERGYO. SZT. MIKLOSIENSIS. MAGISTRATVS. (կնիք Հայոց քաղաքաբաշխութեան ճուրճով Ս. Միքլաշի)

«Աթոռներէն պատշաճ կտեսնուած ունենալու անդ, անոնց Հեռ շարունակ Հահառապուլութեան մէջ են. եւ անոնց արգելք կ'ըլլան՝ իրենց պարտաւորութիւնը կատարելու: — Բայց մանաւանդ իրենց խնդիրներով մինչեւ բարձրագոյն Տիրոջ Հասած են: Եւ այնպէս Հասկերոցած են բանն, որ իբրեւ թէ անկէ յառաջ արգէն արածութիւններն ունեցած ըլլան: Աւստի եւ ինչպիսի են որ անոնց մէջ Ֆանս: Առանց մեր գիտնալուն իր ՎեՏափառութեանն արեքսպիթր մը մատուցած են: Իր Մեծափառութիւնն ալ բարձրաճնշառ առանց մեր կարծիքը լսելու, վաճառականութեան վերաբերակ բաներու մէջ՝ թագաւորական Տրամանագրի (rescriptum) ձեռնօք իրենց մասնաւոր առանձին մը (forum) շնորհելու: — բայց ասկէ — անցած 1794 տարւոյն մէջ — որ իրենց մէջէն՝ արոց, առանձինն վերատեսուէ մը (collector) անուանեն: Ասով այնչափի Հասածն, որ ուղղիչներու (rectificator) Հեռ նոյն իսկ խօսքի մտնել չեն ուզեր: — Ամէն իրենց դէմ եղած դատախազութիւնն ու գանձագաս՝ վաճառականութենէն յառաջ եկած Համարելով՝ աւելի ծանրաբեռնութեան եւ անկարգութեան պատճառ կ'ըլլան:

«Աւստի շնորհունելով՝ վերայգրեալ երկու քաղաքներուն Հասարակութեանց մինչեւ Տրամակ գործածել ուզած արտօնութիւնները՝ զորոնք պարէնածնութեան (indigenat) ձեռնօք արգէն կորսնցոյցին — եթէ իրօք ունեցած են այնպիսի բան մը — կ'ուզենք որ այն Հայերն, որոնք այս երկու Հասարակութեանց մէջ չեն բնակիր. այնպէս նկատուին, ինչպէս մէկալ ամէն մարդիկներն, որ այն աթոռանիսա իշխանութեան մէջ են. իրենց չափաւորեալ արտօնութիւններովը: Անոր Համար կը խնդրենք մեծապատիւ Վիճակներէն ու կարգերէն, որ բարձրաճին անանկ օրէնքներն ու կարգաբարձիւններն դնել, որ մեր Արգոններուն երկիրներուն մէջ բնակող Հայերն իրենք իրենց զատ իրաւունքներն ու ար-

տօնութիւններ չպահանջեն. Հապա կտեսնուանենան բնական իշխանութեան գահուն պաշտօնատէրներէն եւ օրէնքներէն, իրենց վրայ դրուած սուրբերը Հոն վճարեն. սայլորոգութիւն ընեն. եւ ուրիշ Հասարակաց ծառայութիւնները Հոն կատարեն:

«Որոնք նկատմամբ մեծապատիւ կարգացն ու Վիճակացը վերջին որոշմանն սպասելով՝ կը Ֆանք

«Արգոց արգէն պատգամաւորներն առ Հասարակ»

Ճշմարտութիւններ կան առաջիկայ գրութեան մէջ:

Ան ստեղծ է՝ որ ասանկ բաներու առիթ կու տային ազգայինը, որոնք այլեւայլ ճամբաներով ու միջոցներով Հասարակաց խաղաղութիւնն ու միօրինակութեան ոգին կը խառնակէին: — Հայք՝ շատ կը իշտացնէին զօտարազգիները մանաւանդ անո՞վ՝ որ չէ թէ միայն շարունակ տէրութեան կարգացն ու դրանսխուստից կառավարութեանը կը գրէին. Հապա նաեւ անո՞վ, որ Վիճակայի պաշտօնարաններուն եւ արքունեաց Հեռ գաղտնի նամակագրութեանց մէջ էին:

Մտնորոն վերոյիշեալ գրութիւնը՝ գրութէ ոչինչ է Համեմատութեամբ այն զգալարտութեանց, զոր Հրատարակիցին ազատ թագաւորական քաղաքաց երեսփոխաններն առ Հասարակ Հայոց երկու քաղաքներուն դէմ: Ասոր մէջ բուռն յարձակմամբ կը դիմեն ազգայնոց վրայ ու կ'մտաբաստանեն զիրենք անով, որ տէրութեան օրէնքներն ոտքի տան կ'անուան, Հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները Հաւասարակցէ կրել չեն ուզեր, տուրք չեն տար. առանձինն արտօնութիւններ կ'ուզեն, իրենց առեւտրովն աւելի վնաս կ'ընեն քան թէ օգուտ, Հասարակաց խաղաղութիւնը կը վրոգովեն. եւ այլն:

(Ըրբում-իւնի) 8024. ՄԵՍԾԻ

Ք Ր Ո Վ Ա Ն

ՍԻՎԱՐԻ ԵՒ ԻՐԻ ԲՇՇՈՑՈՐԻԹԻՒՆՆ
(Ըրբում-իւնի)

Իսկարայ պատմութեան ետեան կտորը Հեռեւեալներն են: Պատմութիւնը կը սկսի այսպէս. «Յամ եւ ի թագաւորութեան Սինիքերիմայ արքային Նիխուէի եւ Ասորեստանի՝ եւ իսկարայի Սինիքերիմայ արքայի վաթսուէ կին առի եւ վաթսուէ արքայան շինեցի. եւ ես իսկարայ վաթսուէն

ապրու եղայ եւ ոչ եղեւ ինձ որդի: Չար ընծայ եւ զԷջ իմ մատուցանէ զից խիկար ինդերնով որդի. պատգամ՝ կ'առնու թէ՛ «տացես զտաժան շքածորն քո՛» յորդգորն խիկար կ'անայ եւ կ'անտու միանայ Նաթանը, եւ կ'ըսէ թէ՛ «արուցի ՚նմա կաթնի եւ մեղը եւ ննջեցացանի զնա ի վերայ արծուեսց եւ ապանաց իմոյ մինչեւ եղեւ եօթն ամաց: Այն ժամանակ կը ներկայացընէ զտաժան արքային, եւ ասնելով իւր ապրանքը՝ «այսպես ասէի յառուցանել իման: Արդեակ՝ եթէ լսես բան ինչ ի գրանէ արքունի, մեռս եւ թագս զնա ի սրտի քում, եւ մի ումըք ի վեր Տանիցն: Ձկապն կնքեալ մի արձակել, եւ զարձակելն մի կապեցես: Եւ զոր տեսանես մի առել, եւ զոր ըսես մի յայտնել: Արդեակ . . . » եւն. ևն ուր կը զըսէի խիկար իմաստութիւնն կամ իւր իրատուց առաջին շարքը՝ առանձնիք թուով 100, մէջը Տաշուելով նաեւ Պարիսի թ. 58 ձեռագրի յաւելուածոյ առանձնիք: Աճին ալ կը սկսին՝ «Արդեակ՛ն՝ կըզպատով:

Սակայն Նաթան խիկարայ իրատեսներն «անտես արար, եւ Տառնաց որպէս զինչը ընդգէմ՝ Հոգմոյ, սպառ վասնել ինչքերն, «եւ ոչ ինչպէր ի ծառայո իմ եւ յաշխանեայս եւ ասնէր զնտու եւ սպանաներքն կտորեր գին եւ զըջրն եւ զերիվարս իմ՛» եւն: խիկար կ'իմացընէ արքային, որ Տրաման կը Տանէ թէ՛ «Արշակ խիկար կենդանի է՛ յինչո նորս ոչ դը մեքնայն» Նաթան իւր Բուզան եղբոր կ'ըսէ թէ՛ «խիկար Տոյր իմ՝ ծերայեալ է եւ զայն նորս անձամացեալ» որսն զմոյ խիկար գրանէ կը մերտն: Ասոր Տամոր Նաթան զաս կը նիւթէ խիկարայ զէմ: խիկարայ անուամբ կեղծ նամակ մը (միւս խմբագրութիւնը կ'ըսեն նամակ մ'այ տա Ալեքսանդրի «արքայ Պարսկոյ») կը գրէ Փարսւանի՝ Սենեքերիմոյ թնամուոյն՝ գրելով թէ՛ «յորժամ գիրս ի քեզ Տառնակ՝ գումարեցես զարար քո, եւ եկեացայ ի գառնս Աքորունեսց որ աւրն ին լինի Տրոսոց ամոնոյն՝ իրատեսնելով ձեռք ասով Ասորոց անարհն եւ Սենեքերիմ արքայն: Նաթան նմանեցուցեալ էր զգիրն իւր իմոյ (այսինքն՝ խիկարայ) ձեռագրերն, եւ կնքեալ մատանեալ իմով: Այս նամակը կը ասնի կու տայ Սենեքերիմոյ՝ մասնիկ՝ արձատանելով զխիկար: Միւս կողմանէ՛ Տրամանու արքային՝ թուղթ կը գրէ խիկարայ նման պարունակութեամբ, Տրամոյնելով որ նոյն օրը զօրով՝ զայ խիկար՝ «Աքորունեսց» դաշտը, յաւելլով թէ՛ «բրեւ տեսես սիս՝ ձախտացես ընդգէմ իմ. քանզի Տրեշաակը Փարսուսն աս իս նոն եկեալ, զի տեսցես զօրս իմ: խիկար՝ անտեսեալ գառնի՛ կը Տառնակի, նոյն օրը զօրով՝ ձակարանելով յինչեալ տեղը: Թագաւորն կը Տրամուկ խիկարայ յանցապարտութեան, կը կանչէ խիկար իւր առնելն եւ երեսին կը զարնէ մատուցելուն առ թուղթը կը ցուցընէ: խիկար կ'ախչի, իւր լեզուն՝ «որպէս մնացալով գալարեցաւ, իսկ Նաթան իրատ կու տայ արքայի տալ խիկարու ձեռքն՝ «յերկաթ» եւ արքերն սի կուսնող» կայտնի եւ պատճառ: Թագաւորը կը Տրամոյն Արուսմըք նայիկին թէ՛ «Տար սպանանեալ զանտեսուած խիկար, եւ Տրամոյս զգրելի

զորս իրեւ կանգունն ճի՛» խիկարայ աղաչանքը միայն այնչափ լսելի կ'ըլլայ որ թոյլ կը արուի իւր գրան առնել սպանուիլ:

Բայց խիկար նաեւ թուղթ մը կրնայ Տառնանել իւր Արեստան կնով գրելով թէ՛ «Յորժամ թուղթս ի քեզ Տառնակ, գու Տան ընդ առաւ իմ՝ կուսանուի, եւ զեղեցին զգեսս զնք եւ զիցնն ինձ սուգ, եւն: Կնքը կը կատարէ, եւ «էլ ընդ առաւ իմ՝ եւ եմոյ զնտու (գահիմնեքը) ի սուն, եւ եր առաջն նոցա սեղան եւ կերակրեաց զնտու, եւ ետ ըմպել գինն Տրեւ եւ անապակ, մինչեւ թմրեցան եւ արքեցան եւ ի քուն մտն: Այն ատեն խիկար ա իւր կինն Արեստան կ'աղաչէ Արուսմըքայ, յինչեղենելով՝ «զաղուճացն որ ի միտսին կերեալ եմք, եւ յինչեալ զայն որ մատնեցին զքեզ Սենեքերիմոյ արքայի Տարս, եւ ետ առեալ պահեցի զքեզ, եւն: խիկար խոչնդար կու տայ թէ՛ «էլ իմ այր մի ի բանախ, եւ յայժ նման է ինձ, արհուարար ի գրան իմն եւ մնացաբար եւ, եւ անուն նորս Սենեքար կոչի. արք տացես զՏանեքան իմ՝ թանտին եւ զքեզացանես նմա եւ սպանես զնա, եւն: Այսպէս ալ կ'ըլլայ: դահիմնեքը կը կարծեն թէ բուն խիկարայ զգրուին էր զօր մարմնէն՝ Տրամոյցին . . . կանգունն ճի՛, իսկ Արուսմըք եւ Արեստան կը շինեն՝ «ասն գեանտար» եւ այն՝ «մեր ի գրան սեմոց ասուն» Տան կը փակին զխիկար՝ գնելով իւր քովը՝ «Տայ եւ Շուր, Արուսմըք կ'իմացընէ թագաւորին՝ «եթէ խիկար սպանու», Նաթան կ'անցնի խիկարայ տեղը, կու զայ տուն՝ եւ «փոխանակ լայնի ժողովոց գուսուն, եւ արար ուրարութիւն մեծ, եւ զնաւոյսոյ եւ զաղախայոյ շարշար, եւն:

խիկարի մահը լսեց նաեւ Փարսուան, եւ անմիջապէս թուղթ մը գրեց Սենեքերիմոյ թէ՛ «կամ մի շինել տալարանս ընդ երկրներն եւ ընդ երկրն ի մէջ ի կան. տես եւ առաքես առ իս Տարարար այր որ շինէ: եւ այլ զօր ինչ Տարանեմ՝ տայ պատասխանի. ապա թէ՛ անհիյթ առնես՝ եւ գամ՝ եւ բունամ զԹագաւորութիւնը» եւն: Թագաւորը կը արտմի, զման զի բոլոր իմաստունները շին կրնար պատասխան տալ ասար. նաեւ Նաթան խիկարայ իմաստութեան տալկերով շի կրնար տալ բայց միայն թէ՛ «Տայք բանդ եւ զիքն ոչ կարնի վարել: Այն ժամանակ յառաւ կու զայ Արուսմըք եւ կ'ըսէ՛ «Թագաւոր յարտեսն կեաց. որ Տրաման թագաւորին ոչ ասնէ՛ մահապատու . . . գու զխիկար Տրամույցեք սպանանել, եւ նա զեւ կենդանի է: Արարխանայ թագաւորն եւ պարգեւներ կը կտատարէ, Արուսմըք կ'իթծայ՝ «բբր արտմոհչ Տաւ,» կը Տանէ զխիկար գեանախորն որսն երեսն այլագանեալ էր, զպարս՝ «Թաղեալ» եւ ըջուղները՝ «բբրեւ զարկոյ անջեալ» Քառասունն որ ասնը զարմանուէլէն եաքը՝ կ'իլլէ թագաւորին առնել, եւ յայտնէ իւր անմեղութիւնը, իսկ Փարսուանի խոչնի մասին անՏոգ կ'ընէ թէ՛ «Ես եթմոյց եւ ասց նմա պատասխանի եւ զՏարին ի յեղիպատէ եւ բերցն եւ քեւ» Ըրեալ կը գրէ խիկար իւր կնով թէ՛ «Յորժամ կարգաս զգիրս՝ գու որսալ ասը Բ մագս արծուց, եւ Բ տալայ գեւախառս, եւ Բ կինն անուցանողս որ անու

ցանն զմանկսն եւ սանն այսպէս՝ կառ, կիր, ծեփ, աղեւ. ճարտարք կան խափանն իւր տուր մանկէ Վ պարան . . . եւ տուր Տիւրան զուգեւ Ն արկնոց մանկանցն, եւ տուր կիւսկոր արժուեացն յամեն արժուախոն Բ, եւ տուր կապեղ զմանկորն ի վերայ արժուեացն, եւ պստա թուրոց առեւել, մինչեւ սու վերջութիւն առնուն . . . մինչեւ քարմանան Բժ կապեղուն, խիկարայ կիր կը կտտար այս առնելը: Այսպէս պատարտուած՝ կ'իջնայ խիկար Եղիպատս: Լանկելով Փարսունի սրբունիքը, կը կապէ այսքան՝ ի վերայ արժուեացն. թուանն ի վեր եւ բարեբացան, եւ մանկորն աղաղակեին եւ առեւին՝ կառ, կիր, ծեփ, աղեւ. ճարտարք կան խափանն՝ խիկար զուսպան առած՝ կը զանաճարէ շըկապեղքն պնդելով թէ՛ «փութացէք, տուր զայ կնքերն ճարտարքն», Փարսուն կը Տուանի այս ճարտարմութեան. եւ կը Տարբերէ խիկարայ՝ զոր մեռած կը կարծէ, սնունդը: խիկար կը ծածկէ իւր սով ըլլալը եւ կ'ըսէ. «Արիժամ է սնուն իմ, զանիկ սորուկ եմ Աննաբարձոյ տըջոյի», Այնուհետեւ Փարսուն կ'ընէ իւր Տարբանները՝ որը Տատ Բ, որոնց պատասխան կու տայ խիկար: Լարցունն է՝ «Ո՛ւժ մեման եմ կառ, կամ զուրքն իմ սմ՝ զման են», խիկար կը պատասխանէ. «Մեման ես զու գիցն, եւ նախորդը քո քրմանց նոցա», Երբորդ որը թէ՛ «Մեման ես զու արեգական եւ նախորդը քո ճառագայթից արեգական»: Երբորդ սնդած թէ՛ «Վման ես Վայարայ եւ նախորդը քո ծաղկացն նորա», Այն Տարբանն թէ՛ «Սննաբարձմ՝ արջոյն սմ՝ մեման է», կը պատասխանէ խիկար. «Սննաբարձմ՝ սրբայն մեման է Բեւելինի եւ նախորդըն նորա վայապառանկացն. յարժամ կամի նիւթէ սննդին եւ արխանէ ցաւը ի բարձուն», եւն: Ապէ ետքը կըկին կը Տարբանէ Փարսուն թէ՛ «Չ'իջէ է սնուն քո», եւ այս սնդած խիկար կը յայտնէ իւր մեռած չըլլալը, որուն վրայ կ'ուրախանայ թագաւորը: Փարսուն կը Տարբանէ Տոտ տարւոյ Տուալուկոր առածը թէ՛ «Լան զայս խաւս, եթէ՛ Սիւն մի կայ եւ ի վերայ այն սնունն երկատանն մայրը, եւ ի վերայ սնունց սննիւք երկու», մին սեւ եւ մեւն սպիտակ, խիկար ի Տարբէ կը մեկնէ տարին, սմիտներն, սմտա սրերն եւ դիւիթ ու ցրեկն, առած մը՝ զոր նուեւ «Ատրուց Տորթարսանները դիւեանն»: Միւս Տանեկունն է՝ «Եղիպատսն մինչեւ ի ՚նիւուէ եւժ իրախի է՝ զեւարդ լուան կուսանք (այլ զ մատակ ձիեր) զերկրնու ղեւն երկվարաց ձերց եւ զիւրեցան (զիւրեցին)», Իբր պատասխան խիկար կ'առնու արխի մը, զոր Եղիպատսից կը պաշտեն, «եւ յանգիմանեայ առնելի զեւ», Եբր կը Տարբանէ թէ ինչն կ'ընէ այս բանը, կ'ըսէ թէ՛ ՚նիւուէ քաղցրատես աղաղակ մուներ, իսկ այս արխի «ի գիւրեքիս յայսմիկ շուքու եւ եճատ զգլուի արգաղաղին եւ այն այսր», Եւ պատասխանն թէ՛ անկարելի է սկսի, ուտտի՝ «որչաք ծերայար, բանք քո եւ իմաստութիւնդ շըլեցան», խիկար կը պատասխանէ այն ժամանակ ղէ՛ ճիդ այնպէս կարելի է արխին ըրածն՝ «որպէս երկնջին զոր լուան կուսանք ձեր եւ զիւրեցան», Փարսուն կը զարմանայ այս իմաստութեան վրայ,

բայց Եղիպատսից կ'ըսեն թէ՛ «Լուեալ եմք զարմոք զայդ», իսկ խիկար թուղթ մը կը յօրինէ Աննան քերիկոյ սնունամբ Փարսունի ուղղուած, ուր կ'ըսուի թէ՛ «Լրամեա եւ տուր բերել ինձ ի մեռն Տրովորտանի արժուութ՛ զ զանչարս», թուղթն առած կը ներկայանայ թագաւորին, բռնելով որ տուր մէջ գրուանն այնպիսի բան մըն է՝ զոր Եղիպատսից ղին լուան: Նախորդը կը բողբեն թէ՛ «Լուեալ եմք եւ դիւեմք զանոք զայդ», թուղթը կը բացուի եւ կը կարգադուի, իսկ խիկար կը պնդէ՝ «Լուեալ էք, զոր գրած է՝ տուր», Բայց Փարսուն կ'ըսէ թէ՛ Տարբէ չի տար, մինչեւ որ՝ զուսկնայ պարան ոչ մանեա ինձ», խիկար այս ալ կը յարկոցընէ Տեաեւեալ Տարագիտութեամբ. «Մտի ի տուն մի խորխորատ, եւ ծակիցը զըմն տանն, ուտտի արեւ ծագեր. եւ ի ծագել արեւուն՝ ցայթեց ի տանն կանգուն ՚: եւ ապի փոշի աւազի եւ արկի ի ծակն եւ փշէ ի նա. երեւցաւ որպէս մանուկը: Եւ ստեմ»: Լրաման տուր արջայ, զի Ժողովոյնցն զպարսնոք, եւ եւ այլ մանկեցոյն՝ թագաւորը կը ծիծաղէ այս Տարբանի վրայ, կ'որճէ դիւիկար, պարզեւեք որ Եղիպատսի Տարբէ տալով կ'արձակէ: խիկար կը զանայն Աննաբարձոյ ջով, որ շատ կը պատուէ զինքը: Պարզեւեքը շընդունին խիկար, ինքրելով որ զանոք Աստուարայ տայ, իսկ երեւ յաննն իւր սպիտաւոտ քեւորն Նախածան. որուն կը Տուանի թագաւորը: Այնուհետեւ կը պատմէ խիկար թէ՛ «կապեցի զեւ (զՆախածան) ընդ աղիւտայ երկաթոյ մոյն, որ էր կէտը ի զանաքայայ ի դրան որոհն իմոյ, եւ յաննն արտի զեւ Բեւելարայի ծառային իմոյ: Եւ Տրամայեցի զան Տարբանն ի թիկունս եւ ի փոր նոցա, եւ ստեմ զեւ ի մանուկն իմ եւ յեւանջնի՝ զոր ինչ առակաւ իտեմ ընդ. եւ եւ զու գրեալ ի թղթի եւ պահեա», եւն: Լուս կը դրուին երկրորդ շարք մը խրատոց, որոնք յատկապէս առակներ են, թուով իբր 27: Առաջինն է. «Որդեակ, որ ընդ ականջն ոչ լսէ, ընդ թիկունս լսեցուցանեն», եւայլն: Պատմութիւնը կ'աւարտի այսպէս. «Որդեակ Աստուան սպրեցոյց զեւ վասն անմեղութեան իմոյ եւ զքեզ կորոյս վասն անարեւելութեան քո: Աստուան առնէ փութարեն ընդ իս եւ ընդ քեզ. զի աքին շանն Տայ տայ եւ բերանն՝ բիր ի նիկն ժամու առեցաւ Նախածան եւ պատուեցաւ: Եւ ես առնեմ: Որդեակ, որ բարի առնէ՝ բարի գտանն, եւ որ այլոց խորխորատ փորէ՝ ինքն անկանի ի նման: Կտտարի բարին ի բարի, եւ չարն՝ ի շար: Եայտ վայր կատարեցաւ խիկար»:

ԱՅա խիկարայ իմաստութեան կամ պատմութեան բովանդակութիւնն այն Տարբան բնագրին համեմատ՝ զոր կանխիկ Տրատարաբանն է Ու միայն լեզուաւ, այլ նաեւ պատմութեան այլեւ այլ կեանքորոն ըստական արտեր եւ այն Տարբանը, որ ծածկեմ է՝ Պղնձէ քաղաքի, տպագրութեանց մէջ: Ընդ Տանուր յոյն, իսկ մանրամասնութեանց մէջ նուազ պեպսեւ ղին միւս խմբագրութիւնները, նաեւ ձեւագրէ ձեւապիր: Լրատարակութիւնք արդէն յիշած ենք:

Արտերերը հնազոյն խմբագրութիւնն է միտարեւելեանց մէջ: Պատասխի մը կայ Բրիտ. Թան. գրքանի մէջ (Cod. Add. 7200, թղ. 114) որուն արդէն Լոնտոն մտագրի եղած էր: Գրուած է իբր ժԲ.—ժԳ. դարու: Պատմութիւնը շատ համառօտ է, բայց աստի թերի՛ խրատուց միայն 21 կտորն ունենալով: Միայնակի կը յիշէ ուրիշ թերակատար ձեռագիր մ'ալ (Ms. Or. 2313, թղ. 172ա եւս), նորազոյն ընագրով ալ, իբրեւ ութերորդ հատած կրտուած գրքի մը, սկիզբն ալ պահաս: Ամբողջական ձեռագիր մը կայ Կեմբրիջի համալսարանի գրաստուր (Cod. Add. 2020) եւ ասիէ եղած է ինկատար հրատարակութիւնն ու թարգմանութիւնն Լաբրիտի վերջինչալ գործոյն մէջ: Տպագրութեան ժամանակ խնայուած է Լաբրիտ որ երեք օրինակ կը գտնուի Ռուսիոյի ամերիկեան միտարաց ջով, Երեքն ալ նոր ընդօրինակութիւնք, միայն թէ մէկը գրուած է հնազոյն գաղափարի մը վրայէն: Արշալայեան օրինակ մ'ալ կայ Պերլին՝ Սախաւի հետաքման մէջ (Sachau 336, թղ. 17 եւս), նոր ընդօրինակութիւնք էր, որուն մասին ընդարակ անդէլութիւն կու տայ Մայսնէր. ընագիրն ալ նոր խմբագրէ փոփոխուած, եւ խորագրին մէջ Յակոբայ Եղեանցոյ տրուած է:

Արտերերը կարուած է ասորերէնէն եւ անկէ թարգմանուած: Թանախ կը գտնուի այս վեպն Արաբաց ջով, նոյն իսկ «Հապարակի գիշերաց» մէջ մտած ըլլալով, ինչպէս վերը յիշեցինք, ինչպէս նաեւ Սախաւի գիտնակութեան հրատարակութիւնն: Ատոցմէ զատ ձեռագիրը ալ չեն պահիր, այնպէս որ Լաբրիտ երկու քոչուցի մը կրնար կազմել արտերէնն եւ քարտանի գրուած թեանցն: Մայսնէր

յատուկ գրութիւն նուիրած է այս թարգմանութեան, ցուցնելով անոր կախումն ունենալն ասորերէնէ, ընդհանրապէս այս գիտնակութեան ընտելութիւնն աչքի առկէ ունենալու են խիկարայ վեպին ջընդիշները: Մինք կը շատանայն նշանակելով այս պարագայն, վասն զի մեր նպատակն էր որ եւ այս խնդրաց մանրամասնութեանց մէջ մտնել: Արաբերէնն թարգմանուած է նորադարերէնը, զոր Լիցբարսիի հրատարակից, ինչպէս արդէն յիշած ենք: Արաբերէնն անցած է վէպս Եթովպացոց. թէպէտ եւ խիկարայ ամբողջական գործքը չէ գտնուած, բայց «Բանք իմաստասիրաց» գործոյն կ'ետովպական խմբագրութեան մէջ կը գտնուի ին առածնիբ Hekâr իմաստնի, որ նոյն են խիկարայ արաբականին համեմատական ասածններուն հետ: Կերնիլ գտնականը, յիշեալ «Բանք իմաստասիրաց» գործոյն հրատարակիչը, հրատարակած, թարգմանած եւ արաբերէնի հետ համեմատած է նաեւ խիկարայ այս առածնիբ: Լաբրիտ իւր նշանակար գործոյն մէջ չէ ասած այս կ'ետովպական ընագիրը, բայց թարգմանութիւն մը գրած է ասածններուն:»

Ատոցմէ զարեւ է հայերէն խմբագրութիւնը, որ կը գտնուի բայց թ յիշեալ արուստ ասպարէզ թիւններէն՝ բաղմամբ ձեռագրիներու մէջ, որոնք գործածած է Կոնրէրի: Ատոց մասին յետոյ: Յիշեցինք նոյնպէս որ յուսնորս թարգմանութիւն մ'ալ կըրտ ըլլալու է, բայց այժմ կ'գրուուած, որմէ փոխագրուած է սլաւականը: Ատտ է այն յունա-

213ա): Ձեռագիր մ'ալ կայ Գոթայի գրաստուր, զոր Մայսնէր կը յիշէ ԿժԻ 341, (սեւ Pertsch'i ցուցուց, Լար. Գ 404), իսկ Լաբրիտ կը յիշէ նոյնի իբր թԻ. 2652, նշանակելով որ սուրբ գիտնակոնք ալ ասորեի թեանք մը յիշեն, սյուզե Կերնիլ (թԻ. 589) որ ասիէ ասպարէսն է խիկարու ասածնը («Բանք իմաստասիրաց», էջ 32) եւս: խիկարու զրոյցն է հոն՝ թ. 47բ—64բ, այս ալ քարտնշի է, ինչպէս նաեւ Առեմիթայոյ յիշած թԻ. ԼԲ ասորի ձեռագիրն Լուէրի գրեզդրիներուն է Լաբրիտ ասոց կարգին կը գտնէ նաեւ Մայսնէրի յիշած Եթովի Սախաւեան հետաքման նորադարերէն օրինակ: Ըստ Լիցբարսիի («Պէտեմբե և ասպար», էջ 3, սեւ վերը) այս թարգմանութիւն կոտորած է նոյսի Կոնրէրիցի ասրական: Բոսն արուստու ձեռագիրը իսկ նաեւ թ Կոպնիշուէի (Cod. Arab. 236, թ. 2. 1—4), գրուած 1670ին): Վատնիկ (սեւ Առեմիտ. Arab. Իննվիկտորի ժ.Գ.Ի հետաքման, գրուած 1766ին, Cod. Arab. Vat. 55), Բարբելուս՝ զոր վերն յիշեցինք եւ սլաւեր:

Ե Յն Մայսնէր, անդ, էջ 171—9, եւ յայտակալս 184—7:

Ե G. H. Cornill, Mashafa Falásfa Tabibân. Das Buch der Weisen Philosophen nach dem Aethiopischen untersucht. Leipzig, 1875. սեւ յայտակալս էջ 19 եւ 49 եւս: Այս «Բանք իմաստասիրաց» կայ նաեւ հայերէն սլաւերով խմբագրութեանը. սեւ 40 «Յուցան», էջ 1094:

Ե Լաբրիտ էջ 85—6՝ համեմատ Կերնիլի թարգմանութեան: Յայտնակուց, էջ 62 գիտնակոնք, ասոցք քաղած են ասածններէն ինչպէս մէ եւս ինկարու ինկատար պատմութիւնն մը: Երգէն արաբերէն ասածնին ալ կը գտնուի խիկարու ասածններն՝ անընդամ ասոց վեպին, ինչպէս կը ցուցնէ Առեմիտայոյ յիշած Վատնիկեան արարացի ձեռագիրն որ ունի «խիկարայ իմաստայն Մատուցուց պատմութեանք»:

Ի Բնագիրը սեւ Լաբրիտ, էջ 33—6, Թղ.Գ. էջ 56—8:

Ե Յն Մայսնէր (ZDMG, 1894), էջ 175:

Ե Թղթեայ միջակ գրքի մասեան մին է 190 թղթով, խրագանչեր էջ 27—30 ասպով: Գրուած է յամբ Թուոնց 2009 (= 1897 Թ. Բ.) խիկարայ պատմութիւնը կը գտնուի՝ թղ. 68ա. յետոյ կու գտնի թ միջ այլոց «Առեւէ իմաստնայն Եթովպոսի (Եթովպոս)» թղ. 78ա եւս. քարտնշով «Առ ասակէ Եթովպոսի (Եթովպոս)» թղ. 105ա եւս: Էմմա. Լաբրիտ, էջ ԻԱ—Բ:

Ե Յն Մայսնէր, անդ, էջ 176: Ձեռագիրն խորտ գիրն է՝ «Թանուկ Սաուտի, Ե. Բ. գրեցի գրագրութիւնն ինտուական Եթովպոս ասորեանուց, զոր հոնս Եթովպի Բուհայեցի յասորի լեզուն յիմաստուն ինչուանուց արեւել Եթովպի, յորոց ասակով հոնսուան յերբին քաղգէ սպայ յամբ Թուոնց 1252 (= 940 Թ. Բ.): Մայսնէր կը հաստատու որ այս անդէլութիւնը յարգ չունի, ինչպէս կը ցուցնէ նաեւ Բուհայեցոյ սեհուան օրու ասորի թիւնը: Բուհայեցի Ասորոց թեղծասար գրիշներէն օրն է թէ իբր թարգման է թէ իբր քերական: Եթովպի Եթովպոսու եղած է յամբ 870—90, ըստ Բարձրբերտի ձեռագրուած է Աթմասու Բ. պատմութեան (894—87) Յնս եւ վեպ՝ թ միջ այլոց W. igh. A short history of Syria Literature, Lond, 1894, p. 141—154, եւ այլուք յանախ, յայտակալս սեւ Առեմիտայոյ եւս:

Ե Յն Լաբրիտ, էջ ԻԲ—Գ: Յիշուած են հետեւեալ ձեռագրու. ասոնքն կարեւորն է Կեմբրիջի Cod. Add. 2886 (թղ. 81ա—108ա) ասորի ձեռագիրն, որուն վրայն եւս գտն է Արեւն Լիւսիտի հրատարակութիւնը: Բարբելու է նոյնպէս Բրիտ. Թանգարանի Cod. Add. 7209 (թղ. 182ա—

րենք՝ որ Եսովպոսի վարդը մէջ կը գտնուի, եւ որ արժանի է առանձին մտադրութեան, ինչպէս նաեւ այն յիշատակութիւնը որ Յովթիթոյ քրոջ մէջ կը գտնուի: Ասանք են այն աղբիւրները, որոնցմէ ծանօթ է Խիկարի պատմութիւնը, եւ որոնց գիշաւորներուն քննութեամբ կրնայ լոյս Ծագիլ այս սրբուն պատմութեան ծագման, աւարտման, փոխանցման եւ դասած ընդունելութեան վրայ հնուութեան մէջ:

Առաջին ինչորսն որ հաս մեր առջեւ կ'ըլլէ, այն է թէ որչափ հնուութիւն ունի եւ ի՞ր մտերն արդէն նախնականին կը վերաբերէին. վասն զի բնական է կարծել որ ի՞ր արդի ձեւով եւ ամէն մանրամասնութեամբ չէր կարծու թ' սկզբան սոց. նախնարար կրնար զուտ պատմական-խրատական գրուածք մ'ըլլալ, որ յետոյ փոխուած է վեպի ազգայնի՝ այնպէս ինչպէս ունինք այսօր Լարբիս գեղեցիկ սեռութիւն մը կ'ընէ իւր ներածութեան երրորդ գլխուն մէջ այս ինչպէս մտերն, յատկապէս քննելով վեպի մէջ յիշուած վիշաւոր սանիքը:

Խիկարայ պատմութեան նախնական սանչաւ այն ձեւով էր, զոր յիշատակուած էր գտնուիք Յովթիթոյ քով՝ առաջ պէտք է նախ այն յիշատակութիւնըն ճշգրտել, քանի որ նայն իսկ Յովթիթոյ գիւրջն այլեւայլ խմբագրութիւններէ հասած է մեղին: Սովորական բնագիրն՝ որ Վատիկանեան եւ Աղեքանակեան ձեռագրաց համեմատ է եւ որուն մասունք համանայն է նաեւ հայերէնը, համառօտեալ բնագիր մին է աւելի եւ անց սեղ աղաւաղաւ: Երկրորդ խմբագրութիւնը կամ Սինայական բնագիրը շատ սուրբեր է, այնպէս որ զատ սպուլած է: Պարզ համեմատութիւն մը, ինչպէս բնած է Լարբիս, կը ցուցնէ որ Սինայականն աւելի լու պահած է Խիկարայ յիշատակութիւնըն թան միւսը: Այս այն կտորները՝ երկու խմբագրութեանց համեմատ. (Սինայականն մինք թարգմանած ենք, իսկ Վատիկանեանը գրած հայերէն բնագրին համեմատ): Հոս գրուած են այն ամէն

աներեմ՝ ուր ընդհանրապէս Աբիղարար-Խիկարի անունը յիշատակուած է:

ՀԱՅ Եւ ԱՍՏԻՎ. ՍԻՆՍԵՍՏԱՆԻ

Տոմարթ, Ա. 24 են:

1. Եւ Թագաւորեաց Ասորգան (յոյն. Տաչըծոնոս) որդի եղար ընդ նորս: Եւ կարգեաց նա զԱբիղարարս (Աշուս. Աչաչազոս) զ(Սնայէ) Արդի կարթ ինց: Ի վերայ ամենայն իշխանաց Թագաւորութեանն իւրց եւ ի վերայ ամենայն տան իւրց: Եւ ապաւնաց Աբիղարարս (Աչաչազոս) զԹագաւորն վասն իմ. Եւ եկին զարձանցանէ զհեռ. եւ եկին եւ ի նիւուէ: Եւ էր Աբիղարարս տակաւոսայն, եւ ամենայն զիւր համարց կէր եւ մահ տան Թագաւորին ի ձեռն նորս: Եւ կուտայ զնա զերբայն (կարգա զնա Ստեփանոս) երկրորդ իւր. եւ էր նա կարգաւոր իմ:
1. Եւ Թագաւորեաց Ասորգան (Սպերցոնոս) որդի եղար ինս նորս: Եւ կարգեաց զԱբիղարարս (Աշուս. Աչաչազոս) որդի ի Սնայէ կարթ ինց ի վերայ ամենայն զանաւ Թագաւորութեանն նորս: Եւ ունէր նա զիշխանութիւն ի վերայ ամենայն վարչութեան: Եղան մամ ապաւնաց Աբիղարարս (Աչաչազոս) վասն իմ, եւ իջէր եւ ի նիւուէ եւ Աբիղարարս աւագ աւագաւորս, եւ ի վերայ կարց, եւ կարց էր գանձապետնա Սեմեղիստայն (Տոնաչորդոս) աղայն: Ասորց տանեաց, եւ կարգեաց զնա Ասորգան (Տաչըծոնոս) կրկին: Եւ էր երրորդ իմ եւ յարգէ իմ ձեռն...

Տոմարթ, Բ. 18:

2. Եւ երթալ իմ առ բօշիկն ոչ ենը օգնելն ինձ: Եւ Աբիղարարս զարմանէր զիս առկիւր իւրովք, մինչեւ չարայ եւ յեղեմիայոց (Էւստատիս):
2. Եւ չարայ առ բօշիկն բօշիկն, եւ որչափ օժանդէր զիս զեղովք, այնպիսի առաւել զամենին այլ իմ լուսամբք: Իմինեւ կուտայն: Եւ էր կարց տան չարս: Եւ ամենայն կարց իմ արքանին վասն իմ, եւ Աբիղարարս (Աչաչազոս) զարմանայ զիս առ երկուս մինեւ չարաւ նա յեղեմիայոց:

կարց. «Եւ Թագաւորեաց Սպերցոնոս որդի եղար: Եւ զՍնայէ որդի Հանայիւն որդի կարթ ինց ի վերայ ամենայն հարաւը Թագաւորութեանն իւրց եւ անաւորութեանն աննայն Ծագաւորց են: Յե սարդ ձեռնութիւնըն:

Եւ Սնայեւ Հայք՝ սխմամբ Աչաչազոս տն' Անայի սնոն են թարգմանել ըստ առ բուն, մտ չանելով որ անհպովական' Անայի ըս սեռականն է, որոնք անտել Յովթիթոյն Էղարբէ է, իսկ Աբիղարարս Սնայի ինց:

Եւ Սնայ ալ հայուն յառակ է («Ինչոպ... տան իւրայ») սովորական յանարեւել նայն է Սինայականն հետ զոր զիմեաց գրէք: Ասորին անս վերջ:

Եւ Սնայեւ Հայք՝ սխմամբ Աչաչազոս տն' Անայի սնոն են թարգմանել ըստ առ բուն, մտ չանելով որ անհպովական' Անայի ըս սեռականն է, որոնք անտել Յովթիթոյն Էղարբէ է, իսկ Աբիղարարս Սնայի ինց:

Եւ Սնայ ալ հայուն յառակ է («Ինչոպ... տան իւրայ») սովորական յանարեւել նայն է Սինայականն հետ զոր զիմեաց գրէք: Ասորին անս վերջ:

Եւ Սնայ ալ հայուն յառակ է («Ինչոպ... տան իւրայ») սովորական յանարեւել նայն է Սինայականն հետ զոր զիմեաց գրէք: Ասորին անս վերջ:

Եւ Սնայ ալ հայուն յառակ է («Ինչոպ... տան իւրայ») սովորական յանարեւել նայն է Սինայականն հետ զոր զիմեաց գրէք: Ասորին անս վերջ:

1 Յովթիթոյ քրոջ գեղական խմբագրութեանց մասին տե՛ս ի միջ այլոց՝ F. Kaulen, Einleitung in die hl. Schrift, Freib. 1876, p. 214ff. Կուլեն Յովթիթոյ հայերէնը համեմատ կը քնէ Վատիկանեան-Աղեքանակեան խմբագրութեան հետ (Gr. A). Սինայականը (Gr. B) ընդգրկել է հուսարեւել բնագրին վրայն որբարբեւել բնագիր մը: Կը սակեւ թէ Յովթիթոյ երկրորդ մասին (Ձ, 7 սեղանն սկսեալ) երրորդ յայն խմբագրութիւն (Gr. C) ալ կոյ՝ որմ կըստ է իրաւայլ թարգմանութիւնը: Պեղեալով սուրբերէն առաջին մասին մէջ (Ա, 1—Է, 8) հարկեմք է Ա թմբին, սակէ ետքը C խմբին: Մտերն գտնուեցաւ քաղցեական խմբագրութիւն՝ որուն վրայն բնած է Յեթմիսեա իւր լուսին փոխաբերութիւն, առաջ սուր կարգին է արդի Աւստրալական: Սնայ եւ նման ինչորենըր անս այն սեղ, ուր յիշուած են նաեւ Յովթիթոյ մասին հրատարակութիւնը:

2 Հայ բնագիրը կը գննէք Չօհրպուսեանի հրատարակութեան համեմատ («Ստուտաւաւաւաւ», աղ. Անհեմա 1805), սուր համեմատն նաեւ հրատարակութեան, որ բաւական կը սարբերէ յուսարեւել բնագրի հրատարակութիւններէն: Օգնելով համար վերջուց համեմատ Յովթիթոյ մեր յառակ բերած աներեւ են՝ Յովթ. Ա, 21. Բ, 10, ԹԵ, 17—18 եւ ԹԳ. Ա Սարին այսպէս կը սկսի առաջին

Տոլքիթ, ԺՄ, 19-20:

8. Եւ եղև ուրախութիւն անծնողս եղապցն նորա որք էրն ի Կիւսուէի: [Եւ եկն Աբելաբարտն եւ Կարառն եղբորդի նորա:]

8. Եւ եղև յուսուբ յայնմիկ ուրախութիւն անծնողս Հրեքն որք էրն ի Կիւսուէ: Եւ եկն Աբելարտ (Աբելաբարտ) եւ Կարառ (Աբելաբարտի եղբորդի) նորա իւրն: Գու՛թեմք առ Տօլքիթ:

Տոլքիթ, ԺԴ, 12:

4. Արդեակ իմ, տես դու որդեակ արար Ագամ? (Կարառ) Աբելաբարտ (Աչաչարոս) որ սնոյց զնա. որդէն ի լուսոյ տարու զնա ի խաւար, որպէս շար սնոյցոյ ընդ նա: Այլ Աբելաբարտն ապրեալս. եւ նմա Տաուու-ցուն անդրին Տաուուցն. եւ էջ նա փոխանիկ նորա. ի խաւարն: Եւ Մանուէ (Մանասոց) արար զղղորմաւ թիւնս. եւ ապրեալս յուսուբ մահա (յորդայն) իւրն: Էլ զոր Թօլքիթն նմա. եւ Ագամ (Կարառ) անկա յորդայնի եւ կրեաւ:

4. Տես, որդեակ իմ, որպիսի ինչ իրա արար Կարառ (Նաձօթ) Աբելարտ (Աչաչարոս) որ սնոյց զնա. որդեակն ի լուսոյ տարու կենդանի յերկիր. եւ Տաուոյց Տաուուս ան զարձանարձան յանդիման երեսոյ նորա: Եւ էլ ի լոյս Աբելարտն (Աչաչարոս) եւ Կարառ էլ ի խաւարն յախտանական, զի կամայց կորուսանի զԱբելարտն: Փոխանիկ զի արար իմ (Աբելարտ) զըրմութիւն ապրեցաւ յորդայնի եւ մահա ըր թափոյց նմա Կարառ. եւ Կարառ անկա յորդայնի մահա. եւ կրեաւ:

Այս Համեմատութիւնը պայծառ կը ցուցնեն, բայց ի անկէ որ Իսկիարի պատմութիւնը յեականն շատ Հին է, գլխաւորաբար առ կէտը որ Տոլքիթի այլ բնագիրն շատ պակասութեամբ Հասած է. եւ արդէն այս բան մեծ դժուարութիւններ կը պատճառէ մեկնելներու: Մեր ինչորոշ Համար նախընտրել է Միջնադարեան, որ միւս բնագրոց շատ մը շփոթութիւններ կամ սխալ ընթացքները չունի, ի մասնաւորի Իսկիարի տեղ "Մանուէ", եւ Կարառի տեղ "Ագամ", կամ "Ա-

ման", "Կարառ", եւն, ինչպէս ծանօթութեանց մէջ նշանակեցինք:

Իսկիարի պատմութիւնը յատկապէս յիշատակուած է ԺԴ, 12 տեղը: Ապկոյն կարելի չէ, դժուարութեան փախելու Համար, պնդել որ միւս տեղեր յիշուած Աբելարտն՝ Տոլքիթի այլ ազգականը՝ զառ Համեմուն անմ մ'ըլլայ: Միջնադարեան նոյն իսկ ԺԴ, 12 տեղը բացայայտ կ'ըսէ որ Աբելարտ "ապրեցաւ յորդայնի մահա", վասն զի "արար իմ զղղորմաւ թիւնս"՝ անկարելիով ԺՄ, 19 տեղը: Ուստի Աբելարտ-Իսկիարը նոյն է այն Աբելարտի Հետ որ Տոլքիթի այլ ազգական էր, անոր Մայրը եղբորդիքն, մեծ իշխան Սենեքերիմոյ եւ Սաքերդանի (Սաքարանի), ինչպէս արդէն մեր Իսկիարն էր "զպէր Միջնադարեան արքայն", Պետը չէ գարմա. նալ որ այսպէս Իսկիար անունիկ յարաբերութեան մէջ կը մտնէ Ս. Գրոց Հետ, յատկապէս Տոլքիթի այլ Հետ: Իսկիարի պատմութիւնն այնպէս ինչպէս անձնին ունիւրը ասորերն, արարերն, Հայերն եւն՝ կը ներկայանայ իբրև սիրուն վէպ մը. բայց իւր Հիմնականը կրնար պատմական ըլլալ՝ զոնէ յետ կանս: Մեզի ծանօթ չէ արդի վէպին նախնական, այն զոր Տոլքիթի այլ Հեղինակն աւելնան ուներ: Անտարակոյ պատմական-խրատական գրութիւն մըն էր, Աբելարտի՝ Տոլքիթի այլ եղբորդայն կենսագրութիւնը՝ մէջէ իմաստաւոր իրատեսիլով. արդէն նաեւ յետոյ՝ երբ վէպի փոխուած է գրութիւն, այս ընդհանուր նկարագրը պահած է: Աբելարտի կենսագրութեան Իսկիարի վէպի փոխուիլն եղած է ինքնուրույն ճամբով, անցած նաեւ Եռոզրայի վէպին պահելով իւր եական նկարագրը. ջանի մը թիթի եւ փոփոխութեամբ արեւելեան նկարագրին: Եւ այս փոփոխութիւն արդէն անծանօթ էր Իսկիարի եւ Տոլքիթի այլ Աբելարտի նոյն ըլլան, այնպէս որ արեւել յիշատակութիւն չենք գտներ Իսկիարի եւ Տոլքիթի այլ ազգականութեան մտին: Այս պարագան չէր գտնուեր անշուշտ, եթէ Իսկիարի պատմութեան գրքը կախումն ունենար Տոլքիթիէն (ինչպէս կը կարծէին Լօթման, Մայսուեր եւն), ուստի իւր զործն իբրև լուսաւորութիւն Տոլքիթի այլ յիշուած տեղեկութեանց գրած ըլլար: Ամենապարզ մեկնութիւնն է արեւել ըսել՝ Լարբի կարծեաց Համեմատութեան Տոլքիթի այլ Հեղինակն աւելնան անեցանց է Աբելարտի պատմութիւնը գրաւոր, եւ ինքը յատկապէս յիշուած է անոր իւր ազգական ըլլալը, զինքը իմանելն եւն: Աբելարտն է թէ է նաեւ Իսկիարի նախնականը վիպականութեան գրութիւն մ'այլ ըլլալ, անսովոր երեւոյթի մը չէր կրնար Համարելու աստուածապաշտ ճանաչի մը մէջ յիշատակուած կամ զորճածուած ըլլալը. վասն զի սուրբ գրքը մեկնաց ծանօթ են բաւական թաւով նման գեղարքեր. բաւական է յիշել միայն Յուդայի թիվոյն (տոյ 14) Հաշակարի տեղը՝ ուր զորճածուած է Համարուած "Ենովոյց Տեպիլը", եւ բազմաթիւ նմաններ: Այս կէտին մեկնութիւնը թողունք սուրբ գրքը մեկնաց. իսկ մեր գաւառի Իսկիարը ընդունութեան:

(Ընդունութիւն) 2. 8. 8.

